

JOAN PONS I MARQUÈS, ENTRE LA CULTURA I LA POLÍTICA*

JOSEP MASSOT I MUNTANER

Senyora presidenta , senyor president del Congrés, senyores i senyors, amigues i amics:

Ara fa tretze anys, el 9 d'abril de 1981, el meu estimat col·lega i amic pare Miquel Batllori va fer en aquest mateix lloc una excel·lent conferència sobre *Joan Pons i Marquès, trenta anys president d'una societat centenària*. Ell mateix confessava que havia acceptat *ben de grat [...] de fer un viatge tan ràpid a Mallorca, d'un dia escàs, exclusivament per a parlar, en aquest centenari de l'Arqueològica Lul·liana, dels meus records personals, de les meves relacions amb la Societat, i sobretot de la meva amistat cordial amb el seu 'president', Joan Pons i Marquès, traspasat just fa deu anys.*¹ Avui, hauria de començar dient-vos una cosa semblant. He vingut expressament a Mallorca per commemorar amb vosaltres el centenari del naixement de Joan Pons i Marquès i per celebrar la festa de la inauguració de la nova sala de conferències i de la sala d'exposicions de *l'Arqueològica*, una societat a la qual em lliguen múltiples llaços familiars -un dels seus fundadors era l'arqueòleg Jaume Planes, oncle del meu avi, i ja de petit vaig llegir i rellegir a casa meva o a casa d'algun dels oncles del meu pare tota l'extensa col·lecció del seu *Bolletí*, que he hagut de fer servir tants centenars de vegades al llarg de la meua vida- i a la qual em lliga encara més la gratitud pel nomenament de soci corresponent que em vàreu fer el 1990, no per cap mèrit meu, sinó per la vostra extrema generositat.

A diferència del pare Batllori, no vaig tenir la sort de mantenir una amistat cordial amb Joan Pons i Marquès, que Batllori mateix anomena amb raó *el mallorquí exquisit i refinat*,² i *el més fi i el més europeu dels amics* de Miquel Forteza supervivents el 1960.³ Sí que vaig tenir ocasió, en canvi, de veure'l i de sentir-lo de prop moltes vegades, durant la meua adolescència, a la llar acollidora de Guillem Colom i Ferrà -gran amic seu i de la meua família- o en actes culturals d'índole molt diversa, on no faltava mai, al costat de Colom, de Pau Alcover -fill del seu admirat Joan Alcover- i de tants altres que ja ens han deixat. Malgrat el seu posat sever i l'agut esperit crític que demostraven les seves paraules, però, mai no vaig ésser un d'aquells joves que només el

* Conferència pronunciada el dia 15 de desembre de 1994 amb motiu dels actes en homenatge a Joan Pons Marquès en el centenari de la seva naixença.

1 Aquesta conferència fou publicada al *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana (BSAL)*, XL (1984), 321-329.

2 *Ibid.*, 321.

3 Miquel BATLLORI: "Miquel Forteza", dins *Galeria de personatges* (Barcelona 1975), 183.

coneixien, i el temien, per les seves hirsutes celles i pel seu irònic i tallant somrius;⁴ ben al contrari, vaig constatar la seva amabilitat cada vegada que em vaig acostar a la Biblioteca de la Diputació, on cada horabaixa atenia el públic sense cap ajudant, o a l'Arxiu Històric del Regne de Mallorca, on em va dur per aclarir algun dubte el bibliotecari de la veïna Biblioteca Provincial, Jesús García Pastor. Per circumstàncies de la vida, després vaig passar una colla d'anys molt allunyat materialment de Mallorca i Joan Pons va morir el 1971, quan encara no havia iniciat les meves recerques sobre la història política i cultural de les dècades dels trenta, dels quaranta i dels cinquanta, en les quals s'havia de convertir en un personatge de primer ordre. No vaig poder, doncs, parlar-hi les hores que hauria volgut, ni arrencar-li els secrets que sens dubte guardava de la seva llarga vida intel·lectual, encara que no vaig deixar d'estar-hi en contacte a través del seu nebot Fèlix, company d'estudis al col·legi major on vaig residir a Barcelona, i fins i tot em va ajudar qualche vegada per a precisar algun aspecte de la relació del futur bisbe Miralles amb el *Bolletí* de l'Arqueològica.⁵

Per això, no us podré fer una evocació personal de Joan Pons, com va fer, d'una manera insuperable, el pare Batllori, ni us en podré dir gaires coses noves, encara que la consulta del seu arxiu i del de Guillem Colom ens permetran algun dia de saber-ne moltes. En tot cas, les meves paraules naixeran de la convicció profundament arrelada -i que ja vaig expressar fa quinze anys- que Joan Pons ha estat un dels intel·lectuals més importants de la Mallorca del segle XX i un dels líders del moviment mallorquinista pancatalanista que va tenir els seus òrgans d'expressió en el butlletí *Associació per la Cultura de Mallorca*, a l'*Almanac de les Lletres* i sobretot a la revista *La Nostra Terra*.⁶ Com va recordar el poeta Guillem Colom, conterrani i amic íntim de Pons, aquest va néixer a Sóller el 28 de setembre de 1894, *nieto de su ilustre abuelo el poeta y humanista don José Luis Pons y Gallarza, de tan consolidado prestigio en la historia de la [Renaixença]*, i després d'estudiar el batxillerat a l'Institut de Palma -aleshores, i durant molt de temps, l'únic institut de Mallorca- va començar *los estudios para la carrera de arquitecto, empujado por su amor a la belleza plástica y a su gran facilidad para el dibujo, carrera que, una vez ingresado en la Escuela Superior de Arquitectura de Barcelona, abandonó para licenciarse seguidamente en la Facultad de Filosofía y Letras de aquella Universidad, en la sección de Letras*.⁷ Gràcies al *Sumari cronològic de Joan Pons i Marquès* que acompanya el darrer volum de les seves *Obres pòstumes*,⁸ sabem que el seu pare era Fèlix Pons i Pons, propietari rural, i que va acabar el batxillerat el 1911. Estudià a l'Escola Superior d'Arquitectura els cursos 1912-13 i 1913-14, i abandonà la carrera d'arquitecte a causa de la seva vista defectuosa.⁹ El 1921 obtingué el

4 Miquel BATLLORI: "Joan Pons i Marquès, trenta anys president d'una societat centenària", 329. També Miquel GAYÀ, *Històries i memòries* (Ciutat de Mallorca 1986), 281, assegura que, a la postguerra, Joan Pons era una figura indiscutida amb moltes possibilitats [...]; però, en canvi, tenia un posat adust que no inspirava massa confiança i el feia inaccessible a la gent jove.

5 Cf. el meu llibre *Els mallorquins i la llengua autòctona*, 2ª edició (Barcelona 1985), 254 n.

6 Vegeu la meua nota "Joan Pons i Marquès, català de Mallorca", *Serra d'Or*, XXI (1979), 349.

7 G[uillem] C[OLOM] F[ERRÀ], "Juan Pons y Marqués (1894-1971)" *BSAL*, XXXIII, núms. 814-815 (1972), 408. Guillem Colom havia publicat una primera versió d'aquest esbós biogràfic, encara en vida de Pons, a *Direcció General de Archivos y Bibliotecas. Boletín*, núm. 34 (novembre 1955), pàgs. 41-43, i en féu una altra en català, un cop mort l'homenatjat, a *Lluc*, núm. 601 (abril de 1971), pàgs. 6-8.

8 JOAN PONS I MARQUES: *Art i cultura* (Palma de Mallorca 1978), 245-249.

9 El pare Batllori comenta -com ja m'havia dit alguna vegada Fèlix Pons- que deixar l'arquitectura per l'arxivística era, com deia ell mateix, fugir d'Escil·la per caure en Caribdis ("Joan Pons i Marquès, trenta anys president d'una societat centenària", 326).

títol de llicenciat en Lletres a Barcelona i el juliol de 1922 guanyà, amb el número 1, a Madrid, les oposicions al cos facultatiu d'Arxivers, Bibliotecaris i Arqueòlegs.

A Barcelona, Pons fou company d'estudis de Guillem Colom i Ferrà, solleric com ell, i degué tenir els mateixos professors, més aviat mediocres, com Jaume Barjau -professor d'hebreu i d'àrab-, Francesc d'Assís Nebot -professor de paleografia- o Josep Banqué -professor de grec i de llatí-, amb les excepcions de Josep Segalà, *brillant hel·lenista*, i d'Antoni Rubió i Lluch, professor de literatura i *figura excepcional*.¹⁰ D'aleshores ençà Colom i Pons mantingueren una *amistat cordial ininterrompuda, refermada per una comunitat d'estudis i per unes mateixes aficions i somnis, orientats tothora sota el mestratge lúcid de Joan Alcover, del qual potser fórem els darrers confidents*.¹¹ Degueren tenir també els mateixos amics que Colom recorda a les seves memòries: *Miquel Ferrà, aleshores bibliotecari de la Universitat; Miquel dels Sants Oliver, president de l'Ateneu, que m'obrí les portes de la Casa; els mestres Francesc Matheu i Josep M. López-Picó, que acolliren generosament els meus primers poemes en llurs famoses revistes; mossèn Llorenç Riber, que aleshores enllestia els seus llibres 'Les corones' i 'Els sants de Catalunya'; Joan Estelrich, director de la Fundació Bernat Metge, de la qual jo havia d'ésser col·laborador; Miquel Forteza, poeta i enginyer de camins, que començava a estrenar-se amb el seu recull 'L'estela', prologat per Gaziell; el mestre Josep Carner, que anys més tard havia de prologar els poemes 'De l'alba al migdia'; Joan Oller, secretari dels Jocs Florals, i el seu arxiver Octavi Saltor, prologuista anys després dels meus reculls 'Pedris al sol' i 'Primavera d'hivern', com ho fou Oller d'aquestes 'Memòries'; i, finalment, Josep M. de Casacuberta, company de promoció universitària i editor d'Els Nostres Clàssics, que amb el temps havia d'arribar a publicar una bona part de la meua producció literària*.¹² De tota manera, Joan Pons no devia passar a Barcelona tot el temps dels seus estudis universitaris: ens n'han arribat cartes a Guillem Colom de 1916, 1917 i 1918 escrites des de Palma durant època de curs, on li parla de com prepara els exàmens, malgrat les limitacions de les biblioteques de Mallorca.¹³

Mentrestant, Joan Pons havia començat a desenvolupar la seva vocació literària i la inquietud cívica que el caracteritzarà al llarg de la seva vida. La *Bibliografia sumària de Joan Pons i Marquès*, recollida pacientment pel pare Gabriel Llompart, ja consigna poemes publicats el 1914 i traduccions i articles del 1917,¹⁴ i ens consta que el 1918 guanyà la viola als Jocs Florals de Sant Feliu de Llobregat amb el poema *La nit de sant Joan*, romanç de factura popularitzant que duu com a lema inicial la coneguda cançoneta mallorquina "Sant Joan pelós / va vestit de seda; / amb una candela / agenollem-nós".¹⁵

10 Guillem COLOM I FERRÀ: *Entre el caliu i la cendra. Memòries (1890-1970)* (Barcelona 1972), 237-240.

11 Guillem COLOM I FERRÀ: "Joan Pons i Marquès", *Lluc*, núm. 601 (abril de 1971), pàg. 7.

12 Guillem COLOM I FERRÀ: *Entre el caliu i la cendra*, 234-235.

13 He pogut utilitzar aquestes i altres cartes a Colom que faré servir més endavant -conservades per la família Colom a Sóller- gràcies a l'amistat d'Isabel Graña.

14 Dins Joan PONS I MARQUES, *Art i cultura*, 252. La bibliografia sencera, no completa ni de bon tros, ocupa les pàgs. 233-272. Vegeu altres bibliografies de Joan Pons, complementàries algun cop de la de Llompart, a Agustín RUIZ CABRIADA, *Bio-bibliografía del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, 1858-1958* (Madrid 1958), 786-789; als articles de Guillem Colom citats a la nota 7, i a la necrologia anònima "El "Magister" Lic. Juan Pons i Marquès", *Estudios Lulianos*, XVI (1972), 250-253.

15 *Sumari cronològic de Joan Pons i Marquès*, 245. El poema és publicat a Joan PONS I MARQUES, *Brins a l'oratge* (Palma de Mallorca 1975), 175-176.

El 1918 mateix, Pons esdevingué vice-president de la secció mallorquina de l'entitat pancatalanista *Nostra Parla*, fundada a Barcelona per Guillem Forteza,¹⁶ i intervingué activament en la preparació de l'homenatge a Maria-Antònia Salvà organitzat per *Nostra Parla* i pel setmanari nacionalista *La Veu de Mallorca*, que el gener de 1917 havia estat ressuscitat per Joan Estelrich, amb la col·laboració de Joan Pons.¹⁷ El 24 de maig de 1918, Pons mateix comentava per carta a Guillem Colom, que aleshores feia els cursos de doctorat a Madrid:

Bé; l'homenatge projectat a Na Maria Antònia Salvà sembla anar avant si no s'espenya. Es diu que serà el dinar pel 3r diumenge del pròxim juny. Es necessari que'm digues prest si contes esser de nou a Mallorca per tal dia, o quant penses poder tornar aproximadament.

Aquest dinar d'honor anirà acompanyat, si la gent que ha de respondre respon, de la publicació d'un n^o extraordinari de la 'Veu' dedicat a la festetjada. Per aquest n^o com veus és absolutament necessari que fasses 'algu'. T'ho dic des d'ara perquè no hi han de valer excuses de cap casta.

I el 21 de juny del mateix any escrivia a Lluís Nicolau d'Olwer, gran amic de Miquel Ferrà i visitant assidu de Mallorca, en un to molt més contingut:

Molt Senyor nostro:

La secció mallorquina de 'Nostra Parla', interpretant el sentir i la gratitud del poble de Mallorca, ha organitzat un dinar d'homenatge a la immortal cantora na María Antonia Salvà, festa que's celebrarà D.V. el 3 del pròxim Juliol.

Conjuntament, amb el desig de perennisar l'homenatge tan llegítim i degut, 'La Veu de Mallorca' prepara la publicació de un número extraordinari per al qual sol·licita la col·laboració de les més prestigioses [sic] de la nostra literatura.

Es per aquest motiu que'ns hem atrevit a dirigir-nos a V. amb la segura esperança de que amb la seva amabilitat i el seu amor a la gran poetesa festetjada hem veure [sic] satisfets els nostres desitjos.

Els originals es rebran a la Redacció de 'La Veu de Mallorca' - Plaça d'Antoni Maura 18- fins al 8 del pròxim Juliol.

Amb la sincera expressió del nostre agraïment aprofita la ocasió per repetir-se seu affm. s.s.

Joan Pons.¹⁸

16 Vegeu el llibre d'Isabel GRAÑA, *L'acció pancatalanista i la llengua: Nostra Parla (1916-1924)* (Barcelona 1995).

17 Gregori MIR, *El mallorquinisme polític (1840-1936)*, II (Mallorca 1990), 363.

18 Arxiu de Montserrat, fons Nicolau d'Olwer, Correspondència de Joan Pons i Marquès, núm. 2. Recordem que dos anys més tard, el 9 de juny de 1920, Pons enviava una targeta postal a Nicolau excusant-se de "no haver-se presentat als examens" i li confessava que "això dels examens és cosa que'm desballesta sempre per complet", per la qual cosa li demanava que perdonàs "tot el que pogués semblar descortesia envers vós com a membre del tribunal" (*ibid.*, núm. 3).

Les inquietuds culturals de Joan Pons el dugueren, des dels seus anys d'estudiant universitari, com ja hem comentat, a formar part del cenacle literari de Joan Alcover, on tractà els qui foren "els seus darrers tertulians, mossèn Riber, En Tous i Maroto [...]. En Joan Ramis d'Ayreflor, En Guillem Colom, En Joan Estelrich quan venia, el qui us ho conta [Miquel Ferrà] i pocs més".¹⁹ Alcover féu els elogis de Pons en un article que dedicà a Josep Lluís Pons i Gallarza, les poesies castellanques del qual havia tingut ocasió de fullejar *mercès al nét d'En Josep Lluís, mon jove amic Joan Pons, cridat per les seues dots intel·lectuals i morals a sostenir la brillantor del llinatge*,²⁰ i es referí alguns cops a ell a la seva correspondència. Una d'aquestes al·lusions correspon a una carta a Miquel Ferrà, de l'11 d'octubre de 1920: *En Pons me parlà del projectat 'Almanac'. Em sembla bona idea, i és clar que poden comptar amb la meua cooperació, si bé no a plaç fixe*.²¹ Es tracta, és clar, de l'*Almanac de les Lletres*, una magnífica iniciativa de Joan Pons de la qual val la pena que parlem amb calma.

Guillem Colom, que el 1918 havia publicat el seu primer llibre de versos, *Iuvenilia, il·lustrat pel seu amic i company d'estudis universitaris Joan Pons, ex-alumne del mestre Jujol a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona*,²² ens explica que l'any 1921, a iniciativa de Pons mateix, *començarem a publicar a Mallorca un recull anyal en forma d'almanac, on col·laborarem fraternalment els poetes i escriptors de Mallorca i de Catalunya [...].-Després del Calendari tradicional, amb el seu 'Judici de l'any', les llunes de cada mes i les fires i festes de la ciutat i dels pobles de Mallorca, s'obria el text amb una 'Crònica' dels esdeveniments literaris de l'any, seguien després les col·laboracions, i es tancava amb una 'Bibliografia' dels llibres mallorquins apareguts durant l'any a Mallorca i a Catalunya.- Ben rebut dels escriptors i del poble, l'Almanac de les Lletres es guanyà aviat el favor del públic. L'edició dels cinc primers volums se sostingué solament amb la bona voluntat dels amics i els subscriptors i, a partir del volum sisè, amb l'ajut generós de l'Associació per la Cultura de Mallorca. La dispersió dels poetes i els escriptors durant la guerra civil acabà amb la seva publicació*.²³

Guillem Colom assegura igualment que el 1921 Joan Pons *era conservador del 'Museu de Tarragona'*, tot i que en realitat no ho seria fins al 1925.²⁴ La seva memòria el traïx, no sense motiu: ell tenia molt present que Joan Pons, poc després de tenir la idea de fundar l'*Almanac*, fou enviat a l'*Arxíu d'Hisenda* de Tarragona (17 de novembre de 1922), després d'un parell de mesos de pràctiques a la *Biblioteca Nacional* de Madrid (a partir del 25 d'agost del mateix any),²⁵ i entre una cosa i una altra passaria set anys a

19 Miquel FERRÀ: *Joan Alcover*, introducció a Joan ALCOVER, *Obres completes* (Barcelona 1951), XXVIII.

20 Joan ALCOVER: *Obres completes*, 193-194.

21 Joan ALCOVER: *Obres completes*, 716.

22 Guillem COLOM I FERRÀ: *Entre el caliu i la cendra*, 256-257.

23 Guillem COLOM I FERRÀ: *Entre el caliu i la cendra*, 280-281.

24 *Sumari cronològic de Joan Pons i Marquès*, 246. Amadeu J. Soberanas m'ha pogut precisar -gràcies a la informació que ha pogut veure Jaume Massó- que Pons s'encarregà, durant dos mesos, d'una manera interina del *Museo Arqueològic Provincial* de Tarragona a la mort del seu director Angel del Arco y Molinero, la nit del 4 al 5 de febrer de 1925. El 2 d'abril de 1925 prengué possessió oficial del càrrec de director del Museu Ferran Valls i Taberner.

25 *Sumari cronològic de Joan Pons i Marquès*, 280-281. El 28 de setembre de 1922, Pons escrivia a Nicolau d'Olwer agraint-li la tramesa del primer volum de l'*Epistolari* de Manuel Milà i Fontanals, en l'arrelleplega dels materials del qual havia col·laborat ell mateix, com col·laborarà en tantes altres iniciatives similars, i li comentava: "Perdoneu-me que m' sia torbat tant a donar-vos les gràcies del present, que us agraeixo de veres, però me'n distregué la partida cap aquí [Madrid] a on ens volen

Tarragona, a l'*Arxiu d'Hisenda* -on mai no se sentiria ben integrat-²⁶ i a més a més com a professor de l'Institut (1922-1926) i com a encarregat del *Museu Arqueològic* i de la *Biblioteca Provincial* (1925 i 1927).²⁷ L'absència forçada de Joan Pons obligà, doncs, Colom a intervenir molt més directament en la preparació dels successius almanacs, en la qual l'ajudaven -demanant col·laboracions als amics- tant Miquel Ferrà com Maria-Antònia Salvà.

Així i tot, la presència de Pons a l'*Almanac* de les Lletres fou constant i decisiva. No solament empenya contínuament Colom perquè resolgués els problemes tècnics i econòmics de l'*Almanac* i perquè aconseguís poemes i treballs en prosa de Mallorca i del Principat -les seves cartes ho demostren prou-, sinó que en redactava les cròniques, els 'Judicis de l'any' -en vers- i la bibliografia (que, segons la correspondència amb Colom, feia completar per Pere Sampol), i en signà -amb les inicials, com tantes altres vegades- el pròleg del primer volum -no recollit ni esmentat a les seves *Obres*-, en el qual declarava el propòsit d'aconseguir, com els seus predecessors de Mallorca i de Catalunya, "una més íntima compenetració de la poesia amb el poble, i un reflex del que hauria d'ésser la literatura com a funció social", i la seva intenció de *fer a toc de clarí la volta a la ciutat enemiga, no sols set vegades, sinó setanta vegades set, segurs de veure caure un dia les muralles que tanquen la Jericó de l'Ideal*.²⁸

Les successives cròniques de l'*Almanac* permeten de resseguir les vicissituds de la vida de Mallorca i ens fan conèixer el tarannà de Pons, obert a tothom però alhora ferm en les seves conviccions i els seus anhels. El 1924, per exemple, dóna la notícia de la mort del poeta Joan Lluís Estelrich i assegura clarament: *N'Estelrich no fou mai, ben mirat, un dels nostres: romangué tota la seva vida fora, i fins a voltes, noblement, enfront, d'aquella òrbita d'afinitats de tots els ordres determinant de l'agrupació ideal de mallorquins que uneix per damunt tot, com aglutinant fonamental, el culte de la llengua mare. En la seva copiosa producció poètica, votada tota a l'amor de 'Lia', poques engrunes foren concedides a la nostra 'Raquel'. Res no ens priva, però, avui, al plorar la partida eterna de l'amic absent, de fer justícia al valor de la seva obra i esperar llarga vida al seus llibres 'Primicias', 'Saludos', 'Poesías', 'Antología de Poetas Líricos Italianos', el 'Schiller,' i desitjar a plaç prompte la publicació de la gran part de la seva obra interessantíssima de traductor, encara inèdita*.²⁹ El 1929, Pons feia constar amb la més gran satisfacció l'aparició de la revista *La Nostra Terra*, que entrarà ben prest en el segon any de la seva existència, amb tot l'èxit que fins aquí l'ha acompanyada i que per ella, com per nosaltres mateixos, desitjam, humilment, de la major durada. *Tot sia per alegria dels amics i malhumor dels enemics, si cap en té, que serà, si de cas, sense voler, car ella és prou bona persona i com aquest 'Almanac', son germà, no desitja sinó viure en pau amb tothom i posar al mal temps la millor cara*.³⁰ I el 1936, poc abans de la forçada desaparició de l'*Almanac* i de totes les altres publicacions periòdiques en català,

aquests dos mesos abans de destinar-nos fora" (Arxiu de Montserrat, Correspondència de Joan Pons i Marquès amb Lluís Nicolau d'Olwer, núm. 4).

26 El 24 de juny de 1929, per exemple, Pons escrivia a Colom: "A mi m'acaben de jubilar el Delegat, i em dol perquè difícilment estaré tant bé amb el que vindrà com estava amb aquest. El dia que sortiré -si mai en surt- de la Hisenda, faré un alè, enc que sia per seguir llogat encara".

27 *Sumari cronològic de Joan Pons i Marquès*, 245-246. Amadeu J. Soberanas em precisa que Pons es tomà a fer càrrec del *Museu Arqueològic* el 31 d'octubre de 1927, fins al final d'abril de 1928, quan arribà el successor de Valls i Taberner, Joaquín María de Navascués y de Juan.

28 Aquest pròleg és reproduït per COLOM: *Entre el caliu i la cendra*, 281.

29 Joan PONS: *Art i cultura*, 171.

30 Joan PONS: *Art i cultura*, 183.

Pons volia posar en relleu que, al llarg dels seus setze anys d'existència, l'*Almanac* no havia abandonat ni negligit ningú. *Si qualcú no és amb nosaltres és perquè no vol; o perquè, de vegades, arriba tan tard que no hi és a temps, com ha passat ara mateix amb En Josep M. Tous i Maroto i amb En Joan Estelrich...*³¹

Mentre Joan Pons era a Tarragona -on mantingué una fecunda relació amb els clergues historiadors Jaume Bofarull, Sanç Capdevila i Joan Serra i Vilaró, i amb els bibliòfils Pau Font de Rubinat, de Reus, i Eduard Toda, establert a l'antic convent d'Escornalbou-³² arribaren els anys de la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930), durant els quals, a Mallorca com al Principat, hi hagué una primera persecució contra la cultura catalana i hi hagué persones que es distingiren per la seva actuació contra els intel·lectuals que consideraven separatistes i antiespanyolistes. Encara que una bona part d'aquests intel·lectuals -agrupats poc abans entorn de l'*Associació per la Cultura de Mallorca*-³³ eren més aviat persones d'ordre i sense vel·leïtats revolucionàries, el cop d'estat de Primo de Rivera no els resultà gens simpàtic. El 14 de març de 1923, per exemple, el pintor Bartomeu Ferrà i Juan, germà del poeta Miquel Ferrà, escrivia al seu bon amic Lluís Nicolau d'Olwer, aleshores exiliat: *Venturosament en aquesta Cartoixa*³⁴ *vivim molt allunyats d'Espanya; però així i tot ens arriben les noves de les bestieses dictatorials. Per aquí la gent se sent defraudada de la Primada, i les persones decents avorrides de fàstic d'aquesta mascarada esperam el final d'aquesta farsa.*³⁵ I el 29 de novembre de 1928, Antoni Salvà, germà de la poetessa Maria-Antònia Salvà i director de la revista cultural *La Nostra Terra*, que havia començat el gener del mateix any, escrivia igualment a Nicolau per demanar-li un article per al número del mes de desembre, i per convèncer-lo més fàcilment li deia: *Em sap un greu de l'ànima molestar-vos amb pretensions d'aquesta mena, però comptau que, amb això, fareu un remarcable servei a la nostra causa, tan difícil de sostenir en aquesta illa dels 'robiols de brossat' que tant agraden a En Carner. Figurau-vos si ho és de difícil, que aquí -ultra ésser molt pocs els qui sentim vertader entusiasme per la dita causa- ens veiem obligats a lluitar amb dos elements distints: un d'ells, com per tot arreu, la situació política actual; i l'altre els partidaris de Mn. Alcover, els quals gosen de tot el favor oficial. La censura, que els té declarats tan intangibles com la mateixa 'unidad nacional', l'exerceix, per nosaltres, el governador en persona. Mirau si ens donen d'importància.*³⁶

Una nova mostra de les dificultats del temps de la dictadura primoriverista i de l'escassa entitat del grup pancatalanista que s'anava creant a través de l'*Associació per la Cultura de Mallorca* i de *La Nostra Terra* és una altra carta d'Antoni Salvà a Nicolau, del 21 d'octubre de 1929, referent a la commemoració del VIIè centenari de la conquesta de

31 Joan PONS: *Art i cultura*, 223-224.

32 Miquel BATLLORI, *Pròleg* a Joan PONS I MARQUES, *Història i política* (Palma de Mallorca 1977), IX-X. Al mateix volum hi ha recollit l'article necrològic *En la mort de mossèn Sanç* (Capdevila), on Pons rememora la seva estada a Tarragona i el seu contacte amb la catedral (pàgs. 152-154).

33 Pons no formava part dels membres fundadors de l'*Associació*, però col·laborà de bon començament al bolletí *Associació per la Cultura de Mallorca* (des del número 12, octubre de 1924) i més endavant a *La Nostra Terra*, de la qual esdevingué un puntal.

34 Els Ferrà vivien en una cel·la de la Cartoixa de Valldemossa on, segons ells, havien viscut també Chopin i George Sand.

35 Arxiu de Montserrat, Correspondència de Bartomeu Ferrà i Juan amb Lluís Nicolau d'Olwer, núm. 35. Aprofit l'avinentesa per precisar que entre les cartes de Bartomeu Ferrà hi ha algunes notes adreçades a Nicolau per Miquel Ferrà, que no coneixia encara quan vaig redactar el treball sobre la correspondència Ferrà-Nicolau recollit al llibre *Llengua, literatura i societat a la Mallorca contemporània* (Barcelona 1993).

36 Arxiu de Montserrat, Correspondència d'Antoni Salvà amb Lluís Nicolau d'Olwer, núm. 2.

Mallorca per Jaume I el 1229, que torna a esmentar mossèn Alcover, enemic aferrissat dels intel·lectuals pancatalanistes a partir del seu trencament amb l'*Institut d'Estudis Catalans* i amb el president de la *Mancomunitat*, Josep Puig i Cadafalch:

Tenim en projecte publicar el pròxim mes de desembre un número extraordinari de 'La Nostra Terra' amb motiu del VIIe centenari de la conquesta de Mallorca. Fins ara, tota la intel·lectualitat de Mallorca -amb l'excepció dels dos o tres confreres de Mn. Alcover- ha estat al marge de quant s'ha fet aquí amb aquesta finalitat per les corporacions oficials.³⁷ Però no podem deixar acabar aquest any sense fer nosaltres qualque cosa, i el que fassem ho hem de fer dignament.

En aquest número extraordinari desitjam que hi concorrin tots els escriptors de Mallorca que serveixen fidelitat a l'herència espiritual que ens deixà el Conquistador i s'honoren amb la catalanitat d'aquesta illa, però no els filisteus que pactàren amb l'inimic. Desgraciadament no bastam nosaltres, ni tenim la significació suficient davant el reste de Catalunya per donar el to que volem donar a aquest número extraordinari. Necessitam la vostra ajuda i esperam que no ens la negareu. Vos sou un dels primers que ens heu de fer aquest favor, i tenim la seguretat que no ens voldreu deixar de complaure en aquesta ocasió [...]. Pensau que si nosaltres no feim una cosa ben feta, Mn. Alcover, i els seus, se'n riuran de nosaltres, i això no pot ser.³⁸

El sentiment antidictatorial, amb tot, no era compartit de la mateixa manera pels intel·lectuals mallorquins del moment. N'és una mostra excel·lent una carta de Miquel Ferrà a Maria-Antònia Salvà del 14 de febrer de 1924:

Ara vull dir una altra cosa. Tenc amics perseguits, en tenc a la presó o emigrats, com En Bofill i En Nicolau. Vivim dominats per una 'casta inferior', extranya a tot quant estimam, que ens declara facciosos dins ca-nostra, amb desig de vexar-nos. Un rei que és un 'madrileño' xabacà, impermeable com un tinent d'infanteria a la nostra espiritualitat, inspira personalment aquesta ofensiva odiosa. Lo perseguit no és ja el separatisme, que ells justifiquen de sobres: és l'ideal d'En Prat, d'En Maragall i del Bisbe Torras. Tu saps com jo ho estim.

Vaig venir a Mallorca resignat per endavant a sentir bajaranades de gent de poble que pren per reals les decoracions del viatge a Roma [del rei Alfons XIII] i ignora els bastidors i els tramoïstes d'aquesta farsa anticalanista.

37 Sobre la intervenció de mossèn Alcover en aquesta celebració, vegeu Francesc de B. MOLL, *Un home de combat (Mossèn Alcover)* (Palma de Mallorca 1962), 274-276 i *Els meus primers trenta anys (1903-1934)* (Mallorca 1970), 234-243.

38 Arxiu de Montserrat, Correspondència d'Antoni Salvà amb Lluís Nicolau d'Olwer, núm. 4.

Vaig sentir de qui l'havia de sentir l'inepta qualificació d'exagerat; també hi comptava. Amb lo que no comptava és amb trobar-te a tu tan aprop dels qui la proferien. Ja sé que et dol profundament la persecució de la llengua i dels símbols catalans. Però de tots els nostres, incloent-hi els mallorquins, ets tu l'única a qui l'instint de poeta no haja situat espiritualment d'una manera resolta enfront dels perseguïdors.

I això no està bé, Maria Antònia. No pot ser que la que hem tenguda per companyona d'ideal en temps de cançons i festes, es parteixi el cor entre Catalunya i qui l'insulta, en aquesta hores. Una dona no ha de demanar tantes excuses d'esser intel·ligent i de tenir cor, i quan Deu li concedeix aquest privilegi ha de viure un poc més documentada. Les teves compatriotes, amb la seva manca d'ideal i fins de comprensió passiva, són a mos ulls 'dégoutantes'. No pretenc que et passis la vida llegint diaris. Venturosa tu que tens un recó plàcid, humà, per habitar-hi en comunió amb la naturalesa. Però això no t'autorisa an aquest desinterés per tot lo que es passa fora del teu redolet. Els que lluitam per l'esperit de la terra contra els bàrbars, t'hem de sentir solidària del nostre sentiment, del nostre amor i de la nostra ira"³⁹

No cal dir que Joan Pons -que el 1929 havia obtingut per concurs la plaça d'arxivier-bibliotecari de la *Diputació Provincial de les Balears*⁴⁰ i que el 1930 reingressà al Cos d'Arxivers i obtingué la direcció de l'*Arxiu Històric del Regne de Mallorca*- estava al costat de Miquel Ferrà i dels seus amics. No solament va compondre un poema satíric contra el governador Pere Lloses i Badia, responsable de les malifetes contra l'*Associació per la Cultura de Mallorca* i contra *La Nostra Terra*,⁴¹ com abans (el 1919) havia escrit un punyent *Romanç de mossèn Toni Maria* en el qual acusava de traïdor

39 Publicada sencera per Miquel GAYÀ, "Un epistolari entre els poetes mallorquins Maria-Antònia Salvà i Miquel Ferrà", *Randa* 1 (1975), 212-213.

40 Sobre la tasca que hi va dur a terme, vegeu COLOM: "Joan Pons i Marquès", 7; Francesc de B. MOLL, "Joan Pons: l'home i l'obra", dins PONS, *Brins a l'oratge*, VIII, i BATLLORI, "Joan Pons i Marquès, trenta anys president d'una societat centenària", 325-326. El 19 de juliol de 1929, Pons escrivia des de Tarragona a Guillem Colom: *T'escric per dir-te les darreres noves que tenc sobre la Diputació. L'status-questió és aquest: En Pep Ramis m'escrivi fa dos dies diguent-me que d'acord amb el President aquesta setmana presenta la instància de jubilació, i que la plaça quedarà vacant a primers del mes qui vé.- En vista d'això i que les noves de places noves a crear des de Madrid són tan incertes ara com abans (donant per atribuïda a n'En M. Ferrà, volguent-la ell com la vol, la de l'Arxiu del Regne), i que jo tenc necessitat, cada dia més urgent, de solucionar la meua instal·lació, i que voldria fer-la a Palma, em decideixo definitivament a sol·licitar la plaça aquesta de la Diputació aixís que surti anunci de concurs, i a fer lo possible per obtenir-la.- Tot això t'ho dic com havíem quedat. Supòs que serem molts els pretendents i sé que no puc tenir exagerades esperances d'abastar-la jo. Hi perd diners amb el canvi, però crec que em convé així i tot. Sé que En [Joan] Llabrés també la vol... Que faràs tu? Ara ja saps els meus comptes. Ells no han d'esser obstacle a lo que tu pugues decidir.- El que si t'agraïria és que, així com t'acab d'exposar la meua decisió -i he començat a fer comes per recolzar-me tan fort com podré,- em diguis tu el teu pensament, i no deixis de comunicar-me, sia quin sia, qualsevol nova que tengués o pugues aclarir respecte a la tramitació de la cosa. Recordem que Joan Pons es va casar el 4 de febrer de 1929 i que el 29 de novembre va tenir el seu fill Josep Lluís (Sumari cronològic de Joan Pons i Marquès, 246).*

41 Segons m'ha informat el pare Batllori, aquest poema fou exclòs de la tria *Brins a l'oratge*. Sobre Lloses, vegeu el meu llibre *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)* (Barcelona 1978), 65.

mossèn Alcover,⁴² sinó que criticà amb duresa les festes organitzades amb motiu del centenari de la Conquesta de Mallorca -a l'*Almanac de les Lletres* de 1929 i de 1930-⁴³ i s'alegrà públicament, des de la *Revista de Catalunya* i des de l'*Almanac de les Lletres*, de la dimissió de Primo de Rivera.

*Amb una mica més de retard en la sortida, que la fatalitat s'entesta a causar-li crònicament -escrivia a l'Almanac de 1931-, el nostre predecessor immediat l'Almanac de 1930 hauria estat a temps d'alegrar-se de la caiguda nent en els designis providencials quan ell sortia- de la Dictadura espanyola. Sigui'ns lícit d'expressar avui de bell introit, jatsia al cap d'una sèrie de mesos, la nostra natural satisfacció de veure canviat a la fi un estat de coses sota el qual el lliure joc de les lletres que integren aquestes pàgines no podia ésser un fet normal, ja que la literatura, floració la més alta de l'idioma, no escapava a la suspicac i recelosa malvolença d'un pensament director que, de tota estilogràfica no abjectament adherida, sospitava de filibusterisme.*⁴⁴

Amb l'adveniment sobtat de la Segona República Espanyola, el 14 d'abril de 1931, les coses havien anat millorant. De bon començament, semblava que havia arribat una nova era que resoldria totes les dificultats. El 29 d'abril de 1931, per exemple, Isabel Font, muller d'Antoni Salvà, escrivia a Lluís Nicolau d'Olwer, que havia esdevingut ministre de la nova República: *Des del primer moment en que d'una manera tan admirable triomfaren els ideals de llibertat i de concòrdia, vaig pensar felicitar-vos de tot bon cor i dir-vos la part que es va prendre a casa nostra en l'alegria general. No haver-ho fet abans d'ara ha estat perquè em dolia retenir, encara que fos per un moment, la vostra atenció que avui reclama tota la part que us ha correspost en la direcció de l'Espanya nova.*⁴⁵ Joan Pons expressà també, des de la *Revista de Catalunya* de 1931 i des de l'*Almanac de les Lletres* de 1932, el seu goig per un moment i un canvi que podien ésser decisius per a Mallorca. *Ens referim al destí futur de la seva pròpia i autèntica personalitat, encarnada més que res per la nostra llengua. És cert que ni la cultura política de la nostra terra ni l'estat d'opinió general no són gaire conhortadors. Amb tot, l'amor, cada dia renovat i reformat, al nostre pur parlar catalanesc, ens vol obrir el pit a l'esperança.*⁴⁶

42 Vegeu el meu llibre *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme* (Montserrat 1992), 263n. El Divendres Sant de 1929, Pons escrivia des de Girona a Guillem Colom: "sense temps de moment per parlar de res més, una consulta: és que, dimecres, abans de partir de Barcelona, vaig rebre una circular impresa, firmada per J. Rotger, L. Quintana i M. Barceló, convidant-me a col·laborar en un llibre homenatge a Mossèn Toni.- Aquesta carta s'ha de contestar i m'agradaria, abans de fer-ho, saber el sentit amb que ho heu fet a Mallorca els que n'haureu rebudes, segurament, de semblants.- La meua idea és de dir-li que després de la publicació del *Don Ant.º Mº* el mateix firmant Rotger, és gairebé un cas de flagrant cinisme demanar res als que s'consideren ofesos per coses que allà se'ls diuen sense ésser anomenats i tot.- No és així? Supòs que poc més o manco pensau igual, en una forma o altra de negativa".

43 Joan PONS: *Art i cultura*, 188 i 189 (cf., encara, pàg. 194).

44 Joan PONS: *Art i cultura*, 193. Vegeu *ibid.*, 95-100 la *Lletra de Mallorca* publicada el 1930 a la *Revista de Catalunya*, on Pons fa al·lusió igualment a la caiguda de la Dictadura i a la incidència que les malvestats dictatorials havien tingut a Mallorca.

45 Arxiu de Montserrat, Correspondència d'Isabel Font amb Lluís Nicolau d'Olwer, núm. 2.

46 *La República a Mallorca*, dins *Art i cultura*, 117-120. Des de l'"Almanac de les Lletres" de 1932 evocava "l'amorosida alegria amb què, aquell capvespre històric del 14 d'abril, [l'Almanac] contemplava voleiar, als balcons de la Sala i de la nostra Diputació, devora la nova bandera tricolor, l'è antiga nostra de les quatre barres i el castell d'argent sobre morat. Una quimèrica esperança de resurrecció? No, i ara! Una secreta il·lusió pregonia, això sí, que pel nou ordre de coses que albejava

Aquests anys posteriors a la Dictadura són els més fecunds en l'activitat pública de Joan Pons. Ell mateix, en comentar a l'*Almanac de les Lletres* de 1931 la caiguda de Primo de Rivera, assenyalava:

*Hi haurà tal volta qui pensi que dir això és ja passar de les lletres a la política, reialmes apart i distints, si no antitètics o divergents, separats quan menys. I comença a esser hora que ens entenguem, puntualitzant i precisant els conceptes. De política, n'és tot, apurant una mica les coses. Tot, fora, tal vegada, d'allò que pretén significar la gent en posar-se, despectivament, el mot 'política' a la boca. I si el propugnar a tort i a dret, i voler estendre arreu l'ús de la pròpia llengua materna; si la depuració i filtració d'aquesta llengua en els alambins de la cultura i el cercar-li i pretendre per a ella el lloc d'honor que -per esser ella com és i pel fet d'esser la nostra- li és degut, és ineluctablement política, a aquesta política, pur anhel espiritual, amb totes les possibles derivacions d'ordre més pràctic, votà de bon principi l'"Almanac" els seus afanys, al pretendre de reuuar una tradició brillant a casa nostra.*⁴⁷

I ja el 1930, en una *Lletra de Mallorca* apareguda a la *Revista de Catalunya*, posava en relleu que els nostres -i comprenem aquí tots aquells als quals llur pas per la *Universitat de Barcelona* i llur vida allà, ensems que una afinitat intel·lectual de pregones arrels sentimentals i cordials, impedeix de mirar amb indiferència les coses i la idea mare, sobretot, de Catalunya, i que han integrat sempre el llevat regionalista insular-prenghueren dues direccions oposades. Uns feren cap a la República, enrolant-se en la vella organització local, tenyida vagament de federalisme, però de tradició centralista i castellana; i els altres fundaren el Centre Autonomista, amb un manifest que fins al present no han pogut publicar als diaris locals, per impedir-ho amb estudiada persistència la provident censura governativa [de la 'Dictablanda']. Aquests darrers elements volen anar a les primeres eleccions amb En Cambó, i sembla que no seran tots sols a seguir el líder català en el seu primer intent d'intervenció directa en la política mallorquina.⁴⁸

Precisament Joan Pons i Marquès, llicenciat en lletres, era un dels signants d'aquest manifest del *Centre Autonomista de Mallorca*, datat a Palma de Mallorca el 28 de maig de 1930, i publicat a *La Veu de Catalunya* el 3 de juny del mateix any,⁴⁹ i aviat serà un dels redactors de l'*Avantprojecte d'Estatut de les Illes Balears* per l'*Associació per la Cultura de Mallorca*, al costat del seu president Emili Darder, de Francesc de Sales Aguiló, de Miquel Font i Gorostiza,⁵⁰ de Guillem Forteza

circularia, més a pler i a lloure, l'aire que fretura i necessita per a la seva vida interior i pública, l'antic ensomni dels nostres ideals. Per això només, en aquelles hores gràvides, tota la il·lusió se n'anava darrera l'oriflama antic i nou" (*ibid.*, 198).

47 Joan PONS: *Art i cultura*, 193-194.

48 Joan PONS: *Art i cultura*, 96-97.

49 Gregori MIR, *El mallorquinisme polític 1840-1936*, II (Mallorca 1990), 147-149.

50 Precisament el 31 de maig de 1931, Antoni Salvà s'adreçava a Lluís Nicolau d'Olwer dient-li: "Des del dia 4 al dia 8 de Juny, serà a Madrid el meu bon amic i parent polític En Miquel Font i Gorostiza, Secretari fa molts anys de la Diputació de Balears. Es persona cultíssima, molt catalanista, col·laborador de *La Nostra Terra* i gran admirador i devot vostre. Gràcies a ell, durant la dictadura, pot dir-se que hem fet quant hem volgut a la Diputació. Va a Madrid per feines del seu ram, i té l'encàrrec de la nostra *Associació per la Cultura de Mallorca* de canviar impressions amb Vos respecte del

i d'Elvir Sans.⁵¹ No cal dir que defensà amb ardor, des de diversos fronts -entre els quals probablement els editorials de *La Nostra Terra*, de la qual havia esdevingut un puntal en tornar a establir-se a Mallorca-⁵² aquest estatut que no arribà mai a bon port.

La calma d'aquest món polític local -deia, per exemple a l'Almanac de les Lletres de 1932- fou recentment estamanejada per unes paraules pronunciades per N'Alomar a les Corts, en ocasió de discutir-se l'estructuració regional d'Espanya en la nova Constitució. Aquestes paraules mogueren aquí un cert estabeg a l'esser conegudes en la redacció que en duia el diari de Sessions, transcrit per tota la premsa local. Després, però, quan el cas estigué aclarit, resultà que N'Alomar havia sostengut allò mateix gairebé que, ni més ni pus, li havia demanat que defensàs l'Associació per la Cultura de Mallorca, allò que sostenien els redactors del Projecte d'Estatut amb la seva posició, i que digueren altres notes de partit comentant l'afer. O sia, amb poques paraules, que N'Alomar, sense esmentar cap anterior ni posterior coincidència, el que impugnava era la improcedència, per antipolítica i absurda, d'hipotecar en un text constitucional la llibertat futura d'opció de cap província, i per tant el dret futur de Mallorca a reintegrar-se un dia, si així li vengués bé, en virtut del seu lliure i franc determini, en la seva pròpia i particular ciutadania històrica: Reintegració avui per avui ideal, sense la qual queda, naturalment, escapçada la seva pròpia personalitat. Això no vol dir, però, ni de lluny, que ens calgui renunciar a tota autonomia.- La idea d'autonomia de Mallorca, precisament, base necessària pel recobriment de la nostra personalitat essencial, surava en l'ambient; és a dir, hi havia en l'aire un pensament difús de filo-autonomia des del canvi de règim espanyol. Això fou el que pogué a la fi, quan encara ningú no s'havia decidit a envestir la qüestió, a l'Associació per la Cultura de Mallorca -segura de no sortir dels límits que clouen la seva esfera d'acció-, a nomenar una comissió que posàs fil a l'agulla per la redacció d'un avantprojecte d'Estatut.

I afegia, amb realisme, que l'Estatut no podria tirar endavant "sense interessar directament en la qüestió de la nostra autonomia tots els partits polítics insulars, fora d'aquells, naturalment, francament antiautonomistes. Això és el que, a judici d'aquest humil servidor de vostès, l'*Almanac*, hauria de fer-se immediatament si no es vol perdre en poc temps tot el camí corregut".⁵³ A l'*Almanac* de 1933, Pons felicitava Catalunya per l'obtenció i instauració de l'Estatut de la seva autonomia i comentava: *Pel que fa a casa nostra, en canvi, poc és el camí recorregut enguany en la reconquesta, que tant ens urgeix, de la nostra personalitat. Ni solament tenim estès encara a la nostra terra el*

projecte d'Estatut de Mallorca (o de Balears). No cal dir el plaer que tenc de presentar-vos-el, com a Vicepresident que som de l'esmentada Associació, i el desig que sent de que el rebeu com un amic incondicional nostre" (Arxiu de Montserrat, Correspondència d'Antoni Salvà amb Lluís Nicolau d'Olwer, núm. 8). Sobre la relació professional de Font i Gorostiza amb Joan Pons, vegeu MOLL, *Joan Pons: l'home i l'obra*, VIII.

51 Gregori MIR: *El mallorquinisme polític*, II, 174-195.

52 Catalina MARTINEZ I TABERNER: "La Nostra Terra" (1928-1936). Anàlisi ideològica", *Randa*, XVI (1984), 131-132 i el meu llibre *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra*, 62-64.

53 Joan PONS: *Art i cultura*, 199-201. Vegeu també *ibid.*, 113-115.

*decret del bilingüisme en l'ensenyança; i pel camí de l'autonomia, de la voluntat d'autonomia si tant es vol, a penes hem avançat una passa.*⁵⁴

Durant aquest temps es produí un fet enormement positiu per a la cultura de Mallorca: la incorporació decidida de Francesc de B. Moll al grup dels intel·lectuals pancatalanistes, tot just després de la mort de mossèn Antoni M. Alcover (1932), que l'havia convertit en el seu deixeble predilecte i l'havia traslladat de Menorca a Mallorca. Moll, despert i realista, s'adonà aviat que l'integrisme i l'anticatalanisme del seu mentor no anaven enlloc i, amb la seva diplomàcia característica, es reconcilià amb els homes de l'Associació per la Cultura de Mallorca, amb qui abans havia mantingut agres polèmiques de juvenesa, col·laborà a *La Nostra Terra*, adoptà als darrers fascicles del segon volum del *Diccionari català-valencià-balear* les normes ortogràfiques de l'*Institut d'Estudis Catalans* -del qual, després de la guerra, esdevindria membre- i inicià una activitat editorial important, que compaginà tota la vida amb la seva activitat de lingüista i de promotor del català. Joan Pons es referí amb magnanimitat a la mort de mossèn Alcover a l'*Almanac de les Lletres* de 1933 i acollí amb simpatia la nova actitud de Francesc de B. Moll: *Entre els desapareguts d'aquest món durant l'any que fina, ens cal esmentar en primer terme el qui fou Degà de la Seu de Mallorca Mn. Antoni Me Alcover, conegut de sobres de tots els amadors de les lletres mallorquines, a la memòria del qual anirà unida, com la glòria major, la seva devoció a la llengua materna que absorbí gran part de l'activitat fecunda de la seva llarga vida. Testimoni d'aquesta activitat, universalment reconeguda, és la seva bibliografia, tan abundosa com interessant, on figuren, entre moltes d'altres publicacions, les 'Rondalles Mallorquines', el 'Bolletí del Diccionari' i el tom I d'aquest, únic complet fins ara, que acabà en 'Diccionari Català-Valencià-Balear', la continuació del qual segueix, i desitjaríem ferm que pogués esser duïta a coronament, a càrrec del filòleg Sr. Francesc de B. Moll.*⁵⁵

Joan Pons no era un lingüista, però tenia un gran interès pels problemes relacionats amb la llengua i, no cal dir-ho, fou sempre un aferrissat defensor de l'ús de la llengua catalana a Mallorca, de la seva depuració i de l'enfortiment d'una llengua literària digna i moderna.⁵⁶ No és estrany, doncs, que, en saludar l'aparició de la nova *Biblioteca Les Illes d'Or*, dirigida per Francesc de B. Moll, hi alternàs les lloances amb algunes reserves de tipus ortogràfic,⁵⁷ cosa que va dur a la constatació que hi havia alguns problemes pendents en l'aplicació de les normes ortogràfiques de l'*Institut d'Estudis Catalans* a Mallorca. Per tractar de resoldre'ls, l'Associació per la Cultura de Mallorca va crear una comissió formada per Andreu Ferrer, Jaume Busquets, Francesc de B. Moll -tots ells autors d'ortografies adaptades al català de Mallorca-⁵⁸ Estanislau Pellicer -corrector de *La Nostra Terra*-, Francesc de Sales Aguiló -professor de català- i Joan Pons mateix per mirar d'arribar a una entesa entre tots els escriptors mallorquins respecte a la unificació ortogràfica de la llengua escrita i de la possible conservació del lèxic peculiar de la varietat dialectal mallorquina dins la unitat de la llengua catalana.⁵⁹ A l'*Almanac de les Lletres* de 1936, Pons feia constar: *De l'Associació per la Cultura de Mallorca hem de*

54 Joan PONS: *Art i cultura*, 207.

55 Joan PONS: *Art i cultura*, 211. Pons dedicà també una mesurada necrologia a mossèn Alcover al *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana*, recollida al volum de les seves obres *Crítica literària 2* (Palma de Mallorca 1976), 55-61.

56 Vegeu, per exemple, el parlament "Llengua i nació", dins *Història i política*, 249-261 i l'article de *La Nostra Terra* (1932) "Variacions entorn de l'idioma", dins *Crítica literària 2*, 143-150.

57 *La Nostra Terra*, VII (1934), 192-193.

58 Joan PONS: *Art i cultura*, 202.

59 Vegeu el meu llibre *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme* (Barcelona 1992), 184.

recordar també que en la seva Junta general d'enguany es parlà i fou nomenada una comissió o ponència per preparar una possible entesa entre tots els escriptors mallorquins, respecte a unificació ortogràfica i conservació de les formes sintàctiques, de flexió i conjugació del lèxic particular del nostre català. L'idea no ha greglat encara, i esperam que no serà abandonada pel bé que se'n pot esperar.⁶⁰

L'activitat de Joan Pons no s'acabà aquí. A més de la seva feina professional com a arxiver i bibliotecari i de la seva actuació escadussera com a polític, de tarannà liberal i regionalista,⁶¹ va organitzar el 1934 l'Exposició del llibre mallorquí de la Renaixença (1833-1933), en ocasió de la festa del llibre, en el saló groc del Palau Provincial, per encàrrec de la Societat Arqueològica Lul·liana i de l'Associació per la Cultura de Mallorca. La bella mostra bibliogràfica -comentava l'Almanac de les Lletres de 1935-, que donà testimoni de la importància del complex moviment ideològic que comprèn el mot de 'renaixença', i descobrí al camp de les lletres mallorquines una extensió insospitada per molts, fou inaugurada el 22 d'abril amb assistència de les autoritats i parlaments dels Srs. E. Sans, Darder (Alcalde) i Manent (Governador) i molt visitada tots els dies que estigué oberta al públic. El catàleg que en serà publicat aviat, si Déu vol, resumirà i certificarà de manera permanent l'activitat d'un segle de literatura en la nostra llengua.⁶² Ja m'he referit a la seva intervenció a *La Nostra Terra*, que encara ha d'ésser valorada degudament, i sabem que encara li sobrà temps per fundar unes tertúlies de poesia, el *Poetical Pullman Club*, juntament amb Antoni Salvà, Miquel Forteza, Guillem Colom i Joan Ramis d'Ayreflor.⁶³

Com era d'esperar, no tot foren flors i violes durant la Segona República. Les dretes i les esquerres es polaritzaren aviat i es creà un clima enrairit que no afavoria el diàleg mutu ni la convivència pacífica. Miquel Ferrà i Joan Pons i Marquès, els principals ideòlegs pancatalanistes de la Mallorca d'aquell moment, no amagaren la seva desil·lusió ni la seva oposició al 6 d'Octubre de 1934 i a altres iniciatives del govern de la Generalitat de Catalunya.⁶⁴ Així i tot, l'Associació per la Cultura de Mallorca i *La Nostra Terra* continuaren aglutinant els intel·lectuals mallorquins de dreta, de centre i d'esquerra, i l'estiu de 1936, tot just un parell de mesos abans de l'aixecament militar,

60 Joan PONS: *Art i cultura*, 224.

61 Francesc de B. Moll explica que a la primavera de 1934, en plena República, l'Ateneu de Palma organitzà un curs de conferències sobre les teories fonamentals dels diversos partits polítics. S'hi exposaren els programes de tots els partits, des de la Unió de Dretes fins als socialistes i comunistes, passant pels republicans històrics i pel republicanisme d'esquerra. Hi havia una conferència sobre l'ideari del regionalisme mallorquí, encarregada a Faust Morell. No sé per què, el qui la donà va ésser en Joan Pons i Marquès. Amb aquesta conferència queda fixada la seva posició política, que podem resumir dient que era un home liberal, demòcrata, federalista, defensor de les autonomies regionals, amb una tònica general de centre-dreta. Crec que tota la vida va mantenir aquests principis. No cal dir que no actuà mai com a dirigent en la política activa. Tal com anaven les coses, era difícil exercir càrrecs polítics amb aquella suma d'opinions tan inadequada a l'ambient enrairit del nostre país (Joan Pons: l'home i l'obra, XII-XIII).

62 Joan PONS: *Art i cultura*, 221-222. Cf. el meu llibre *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra*, 37-38.

63 Sumari cronològic de Joan Pons i Marquès, 247.

64 L'alçament de les esquerres catalanes -no de Catalunya- en un moviment incomprensible manifestament suïcida, que tan greument ha compromès l'esdevenidor, la tasca meravellosa de cent anys de renaixença, ha estat la fi d'un mal somni de tristes realitats. Pobra Catalunya! Ara, suspès temporalment el règim autonòmic, una administració interina, en tramitació aquests dies a les Corts, prepara el retorn a la normalitat, a la conquesta i consagració de la qual hauran d'aplicar-se a fons totes les energies patriòtiques dels catalans. La nostra fe en els destins d'aquell poble i en la virtualitat de la llengua, ens mantenen l'esperança en les possibilitats del catalanisme autèntic, estranger fins ara per imposició dels qui manaven, al primer període d'auto-govern estatutari" (Joan PONS: "Crònica" de l'Almanac de les Lletres de 1935, dins *Art i cultura*, 219).

es va crear -per iniciativa soterrada de Francesc Cambó, duta a terme per mitjà de Joan Estelrich i assumida per la Generalitat i per les principals institucions catalanes- la Comunitat catalano-balear,⁶⁵ l'única activitat visible de la qual fou un missatge adreçat als mallorquins, el maig de 1936, i una resposta dels intel·lectuals mallorquins als catalans, del juny del mateix any.⁶⁶

Joan Pons, segons confessa ell mateix, no estava convençut de l'oportunitat d'aquests manifestos,⁶⁷ com tampoc no hi estava Miquel Ferrà, però naturalment no s'hi volgué oposar i, més encara, sembla que va tenir un paper decisiu en la resposta dels intel·lectuals mallorquins.⁶⁸ *Signat per elements representatius de totes les disciplines intel·lectuals, acaba d'ésser tramès als mallorquins un missatge, que és alhora d'agraïment per elevades aportacions rebudes i una invitació a intensificar les actuacions conjuntes per un ideal comú de cultura i per un envigoriment de les forces de cohesió moral, social i patriòtica, avui més necessàries que mai en la vida dels pobles,* començava aquesta resposta, amb la qual els mallorquins volien fer primer que res la triple afirmació d'una unitat de sang, de llengua i de cultura: afirmació de fidelitat a una pàtria natural que és, per damunt de tota política, la terra on és parlada la mateixa llengua nostra. I afirmació que adreçem a la Catalunya immortal, la Catalunya de tots els catalans i de tots els temps, que s'estén del Rosselló a València, la del rei En Jaume I i de Ramon Llull, la que ressorgí triomfant el dia que un mateix esperit començava d'agermanar, en els inicis d'una renaixença gloriosa, els primers vidents d'enllà i ençà de la mar votats a la restauració de la nostra llengua. Els signants, amb una seguretat que les circumstàncies s'encarregarien poques setmanes després de contradir, ressaltaven: *L'afirmació d'una llengua és també l'afirmació d'una cultura. No creiem equivocar-nos en assegurar inscrit l'esdevenidor cultural de Mallorca en l'òrbita de gravitació que la llengua li assenyala. I en ratificar públicament l'adhesió a aquesta llengua i a la seva cultura, no entenem renunciar a cap de les característiques que han modelat al llarg dels segles la nostra fesomia popular, de la mateixa manera que han particularitzat la varietat del parlar mallorquí, dins la unitat inexpugnable de la llengua catalana. Som i serem fidels a una Mallorca que es vol afirmar profundament mallorquina i exaltar així la seva íntima i autèntica personalitat.*⁶⁹

L'aixecament dels militars i dels partits dretans el juliol de 1936 representaria l'ensorrada de tots aquests ideals i duria el país a una guerra civil inacabable i espantosa en tots sentits. Joan Pons, deixeble de Prat de la Riba i de Torras i Bages i admirador de Cambó, i home extremament religiós - fundador del grup *Acció Cristiana*, integrat aviat (1932) a l'*Acció Catòlica*-,⁷⁰ no podia acceptar les cremes d'esglésies ni les matances de sacerdots, de religiosos i d'elements catòlics que tingueren lloc immediatament a

65 Aquesta Comunitat havia tingut un precedent el 1933, "en propugnar, en un moment al nostre entendre mal escollit -quan era un fet manifest la identificació no per imposada menys perniciososa del partit dominant amb el poble governat-, un Comitè de relacions entre Catalunya i Mallorca que havia de treballar per l'aproximació cultural entre les dues terres" (Joan PONS: "Crònica" de l'*Almanac de les Lletres* de 1935, dins *Art i cultura*, 220). Malgrat aquestes reticències, Joan Pons havia signat aquest "missatge de germanor", al costat de Guillem Forteza, d'Antoni Salvà, de Josep Sureda Blanes, de Maria-Antònia Salvà, de Guillem Colom i de molts altres (vegeu Francesc de B. MOLL, *Els altres quaranta anys (1935-1974)* (Mallorca 1975), 20-21).

66 Sobre la intervenció d'Estelrich en la preparació de la Comunitat catalano-balear, vegeu el meu llibre *Els intel·lectuals mallorquins durant el franquisme*, 88.

67 Joan PONS: "En torno a un manifiesto", *Història i política*, 276.

68 Cf. el meu llibre *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra*, 57.

69 Gregori MIR, *El mallorquinisme polític*, II, 318-326.

70 Cf. *Sumari cronològic de Joan Pons i Marqués*, 246 i 247.

Catalunya i als altres endrets on fracassà la revolta dretana, i com a mal menor es resignà a adherir-se al bàndol franquista, com ho feren una bona part dels seus amics. Però, intel·ligent com era i format en la lectura de *La Vie Intellectuelle* i de *La Vie Spirituelle*, dels dominics francesos, i de *La Paraula Cristiana*, del doctor Carles Cardó, es distancià immediatament d'unes persones i d'uns grups que propugnaven la violència en nom de Crist i que es manifestaven contraris als drets més elementals dels pobles i dels homes. Em consta positivament que Pons es dolgué amb tota l'ànima, per exemple, de l'afusellament injustificat del batlle de Palma, Emili Darder, element destacat de l'*Associació per la Cultura de Mallorca*, fins al punt que durant tota la seva vida s'allunyà del tracte amistós amb algunes persones que havien celebrat aquest afusellament o que hi havien assistit.

Els anys de la guerra foren especialment durs per a Joan Pons i per als qui simpatitzaven amb el seu ideari. No solament hagueren d'assistir amb impotència a la desfeta de tota la infraestructura cultural que havien creat amb tants esforços i a la progressiva prohibició de totes les activitats que fins aleshores havien animat, sinó que hagueren de suportar el retorn d'una *caça de bruixes* anticatalanista, que enllaçava amb la del temps de la dictadura de Primo de Rivera i que tingué la seva culminació en la campanya contra els signants de l'anomenat *Manifest dels catalans*, el missatge de solidaritat del qual parlàvem fa un moment. Aquesta campanya va ésser moguda, entre altres, pels germans Miquel i Llorenç Villalonga, aleshores enemics aferrissats del grup de *La Nostra Terra* i de l'*Associació per la Cultura de Mallorca*, i donà lloc a la formació d'un clima enrarit en el qual entrava la por a les delacions, a l'empresonament i fins i tot a l'afusellament a la cuneta de qualsevol carretera. Sabem que Joan Pons -com Miquel Ferrà, com Guillem Forteza i com altres pancatalanistes destacats- patí moltíssim durant aquesta època (no oblidem que era malvist per les seves posicions clares i per la seva causticitat), i quan ja havia passat l'època més dolenta de la repressió, l'abril de 1937, redactà un escrit de defensa *En torno a un manifiesto*, en el qual volia posar en relleu

la injusticia de la campaña contra el mismo texto y los firmantes de aquél. En efecto: el Manifiesto y su contestación aparecieron, respectivamente, en mayo y junio de 1936; si ambos textos, por tanto, eran materia heterodoxa y vitanda, lo eran ya, lo eran en el mismo grado que puedan serlo hoy, a raíz de su aparición. De ser condenables, debieron por tanto discutirse, impugnarse y condenarse entonces; si, en cambio, eran inocuos, como nosotros entendemos, no debieron impugnarse ni condenarse después. ¿Es que acaso los impugnadores de hoy no eran tan patriotas -ya que en nombre del patriotismo dicen moverse- entonces como ahora? Más gallardo y noble hubiese sido, de su parte, arremeter entonces contra nosotros con la sola fuerza de la razón, que hacerlo ahora, amparados por el cambio de situación realizado en España y en el estado de ánimo de la opinión pública insular.⁷¹

No cal dir que la censura fèrria del moment va impedir la publicació d'unes consideracions que, malgrat la seva condemna de *la infame traición de la Generalidad de Cataluña* i de *la inconcebible conducta tenida con Mallorca* -és a dir, els bombardeigs i

la invasió de Bayo-, refermaven les idees expressades al Manifest i confessaven que aquestes idees havien estat derrotades.

En 1909 -concloïa-, en una pàgina emocionante, escribía Charles Péguy: 'No nos lo disimulemos, somos unos vencidos. El mundo está en contra nuestra, y Dios sabe por cuántos años. Todo lo que hemos sostenido, todo lo que hemos defendido, ha pasado...' Apliquémonos, inmodestamente si se quiere, estas palabras. Vae victis! Y, después de esta confesión, caben dos posiciones. Una, la de disimular la derrota, y con una agilidad que tiene su imagen exacta en el mundo vegetal, volver la cara al sol que más caliente y, renegando de las banderas de ayer, acogerse a la nueva bandera triunfadora. Otra, la de confesar la derrota, pero 'nuestra derrota' personal, no la de la idea, invicta ella e invencible en la partícula de verdad, reflejo de la eterna verdad total que sólo Dios posee, y, humildes y recogidos, guardarle en silencio, sin estorbar a nadie ni a nada, la adhesión y la fidelidad del creyente. Optamos por la segunda posición.⁷²

I afegia unes paraules que desautoritzaven els *companyons* que els havien deixat en aquells moments difícils, com els havia desautoritzat en vers Miquel Ferrà:

El hombre que sacrifica lo que ha creído o lo que ha amado, se hace siempre objeto de invencible repulsión para los demás. Hace falta, sin embargo, que, por una monstruosa regresión moral, esa misma fidelidad no se nos impute a crimen. Nadie puede aún asegurar si aquella causa saldrá o no definitivamente aniquilada y no hemos de ser nosotros, repetimos, quienes identifiquemos a la cultura catalana con una causa política catalana, que quiso explotarla para jugársela después a la carta de la revolución. Lo que sí sabemos, en cambio, es que, ni ante Dios ni ante los hombres, tenemos por qué enrojecer de la fidelidad a la causa, para nosotros santa, del idioma materno, defendida con un amor rayano en la idolatría y ligada a la naturaleza misma de nuestro ser colectivo en la tierra. Fidelidad en nada opuesta ni incompatible con la grandeza de aquella 'Hispania maior', que no ha podido integrarse todavía en la realidad ni resolver acordadamente la oposición histórica que la tiene tripartida en tres lenguas y tres espíritus, pero que, para enseñanza y remordimiento de todos, vivió en el alma grande y generosa de Menéndez y Pelayo.⁷³

Convençut que les coses no anaven bé, Pons advertia que *las ideas no se vencen; se contrastan con la discusión y se dominan sólo por el amor, i que Quien no sea capaz de respetar la libertad del prójimo en lo opinable, con aquella caridad intelectual que es tal vez la más difícil de las caridades, no tendrá tampoco la humildad indispensable para lograr la completa unidad en lo necesario, y aun más difícilmente sabrá tener en todo*

⁷² Joan Pons: *En torno a un manifiesto*, 302.

⁷³ Joan Pons: *En torno a un manifiesto*, 303.

*aquella imprescindible caridad sin la cual son en vano nuestros pasos en la tierra hacia la consecución y el disfrute de la única paz que Dios puede bendecir, lograda en la tranquilidad y en el esplendor inefable del orden.*⁷⁴

Semblava, doncs, que la vida intel·lectual de Joan Pons estava condemnada per sempre més al silenci i al record nostàlgic del temps passat. Però el seu tarannà no s'adeia amb el pessimisme i amb la inactivitat i trobà una sortida a través de *la Societat Arqueològica Lul·liana*, de la qual ja dirigia el *Bolletí*, no sense dificultats, des d'abans de la guerra. El 28 de febrer de 1937 en fou elegit president, després de la renúncia de Diego Zaforteza Musoles, juntament amb Elvir Sans, vice-president; Joan Muntaner, secretari; Gabriel Alomar i Esteve, tresorer; Guillem Colom, director del *Bolletí*; Antoni Jiménez, director del *Museu*; Francesc Esteve, Joan Vich i Salom, Pere A. Sanxo, Alfons Aguiló, Vicent Juan Serra, Antoni Mulet, Pere Barceló, Josep d'Oleza Frates i Pere J. Llull, vocals. Per fer la junta extraordinària d'aquest dia, calgué demanar autorització prèvia al governador civil de les Balears, Mateu Torres, i el ritual d'aquells moments exigí una renovada adhesió a l'*Alzamiento*, que es traduí en una carta adreçada a Mateu Torres mateix per Joan Pons, l'1 de març de 1937:

Excmo. Señor = Tengo el honor de poner en conocimiento de V. E. que en la primera reunión de la Junta General de esta Sociedad después del 19 de Julio, celebrada el 29 del pasado Enero, se acordó por aclamación significar a V. E. la adhesión de la Sociedad Arqueológica Luliana al Movimiento Nacional Salvador de España acaudillado por el Generalísimo Franco, a cuyo indiscutible triunfo confía la cultura española la salvaguarda de los intereses arqueológicos e históricos que forman el tesoro monumental de nuestro pasado, cuya conservación fué, en 1880, el ideal inspirador de la fundación de nuestra Sociedad.

Igualmente, y en la sesión extraordinaria de dicha Junta General de 28 del pasado, a propuesta de D. Elviro Sans se acordó unánimemente felicitar a V. E. por el restablecimiento de la fiesta del 3 de Julio, conmemoración de nuestro Santo Patrón el venerable Doctor y Maestro Ramón Llull.

Dios guarde a V. E. muchos años.

Palma de Mallorca 1 de Marzo de 1937=El Presidente, Juan Pons=P. A. de la J. G. El Secretario, Juan Muntaner.

Excmo. Sr. Gobernador Civil de Baleares-Palma."⁷⁵

La Societat Arqueològica, poc significada políticament, es va poder salvar de la crema que havia afectat l'*Associació per la Cultura de Mallorca*, amb la seva revista *La Nostra Terra*, i tota la resta d'entitats i de revistes de signe poc o molt pancatalanista o esquerrà. Fins i tot, el 1937 encara va poder mantenir el títol del seu *Bolletí* i va poder incloure-hi algun article en català, però aviat va haver de fer marxa enrera, d'acord amb les consignes del nou règim, i curiosament els números corresponents al 1936, que van sortir molt endarrerits, ja hagueren de dur el nom de *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana* i només hi figuraren articles en castellà, que substituïren diverses conferències de Joan Pons, de Salvador Galmés, de Guillem Colom i de Joan Ignasi Valentí sobre

⁷⁴ Joan Pons: *En torno a un manifiesto*, 304-305.

⁷⁵ Cf. "Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana", XXVII (1937), 235-237.

Ramon Llull, totes en català, ja en galeres el 1936 quan va esclatar el *Moviment*.⁷⁶ La prudència de Joan Pons va resultar decisiva durant aquesta època, fins al punt que es convertí en president per excel·lència de la *Societat*, constantment reelegit fins a la seva mort. Això podria semblar poc convenient - escrivia Francesc de B. Moll-, perquè les presidències molt prolongades solen determinar un anquilosament de les funcions socials; però si tenim en compte circumstàncies especialíssimes de tipus jurídic i d'altres ordres que afectaven la vida de l'Arqueològica en aquesta darrera etapa, hem de creure que la permanència d'En Pons i Marquès com a capítost de la veterana societat mallorquina va ésser un factor important per a defensar-la de perills greus. Una de les seves preocupacions més importants d'aquests últims anys fou la recepció i adaptació de la casa Aguiló del carrer de Monti-Sion, heretada per l'Arqueològica per a convertir-la en el seu local social.⁷⁷

El novembre de 1940, Joan Pons fou nomenat encara apoderat del *Patrimoni Artístic Nacional a les Balears*, càrrec que havia d'exercir fins al 1953 i que li permeté de dedicar-se al camp de l'art, que sempre l'havia interessat d'una manera extraordinària. Guillem Colom ja va posar en relleu que gràcies als informes que Pons va redactar s'obtingué la declaració de monuments històrico-artístics a favor de la Muralla de Mar de Palma, de la capella interior i de la major de l'ex-convent de Santa Margalida, de Can Verí, de Can Berga i de la Cartoixa de Valldemossa.⁷⁸ No oblidà, però, les seves obligacions com a arxiver, que tingueren un moment culminant l'any 1955, quan Pons fou secretari general del *IV Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, celebrat a Mallorca, amb motiu del qual l'*Arxiu del Regne de Mallorca* fou traslladat del pis alt de l'*Ajuntament* al nou local de la *Casa de Cultura*, al carrer de Ramon Llull, i ampliat amb altres fons importants.⁷⁹

Ben aviat, Joan Pons esdevingué un personatge de relleu i fou nomenat membre corresponent de la *Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* (1942), de l'*Institut d'Estudis Catalans* (1948) i de la *Reial Acadèmia de la Història* (1961), i fou encara vice-rector de l'*Estudi General Lul·lià i magister de la Maioricensis Schola Lullistica*, i membre electe (1967) de l'*Acadèmia Provincial de Belles Arts de Sant Sebastià de Palma*.⁸⁰

Al costat d'aquestes activitats de tipus públic, Pons no deixà mai de banda les seves dèries literàries i la seva fidelitat insubornable a la cultura i a la llengua del país.⁸¹ El

76 Joan PONS, *Art i cultura*, 233.

77 Francesc de B. MOLL, *Joan Pons: l'home i l'obra*, IX.

78 Guillem COLOM, *Juan Pons y Marqués*, 409.

79 Cf. el núm. 34, ja citat del "Boletín" de la "Dirección General de Archivos y Bibliotecas", dedicat al Congrés, amb un article de Pons mateix sobre la Casa de Cultura i l'Arxiu, no recollit a les seves obres.

80 Vegeu els articles biogràfics citats i el *Sumari cronològic de Joan Pons i Marquès*.

81 Recordem que Pons aprofità el discurs *Juan Alcover, hijo ilustre de Baleares*, llegit a la Diputació el 25 de febrer de 1957, per dir que el hecho idiomático incontrovertible, la básica unidad esencial del habla catalana continental con la insular, se halla en la misma raíz de origen del limpio y triunfante resurgimiento y renacimiento de una indivisible tradición literaria, predestinada a tan altos y presagios avatares.- Después, mucho después claro está, y refiriéndose no a él [Joan Alcover] sino a quienes, animados por el ejemplo suyo y de tantos, se adentraron por el nuevo camino abierto, se ha intentado poner tildes a la ortodoxia patriótica de la senda escogida y, tergiversando las cosas, se ha llegado en ocasiones a susurrar más que a pronunciar, en la impune clandestinidad de la malevolencia, un fatídico 'ismo' disyuntivo. Aquí, donde tal cosa ni como simple esperpento se agitó jamás, ni fué nunca sentida, ni entró como ingrediente siquiera, alcaloide o revulsivo de partido, facción o posición ideológica alguna. ¿Cómo no ha de parecernos sencillamente monstruoso que pueda pretenderse marcar el hecho de la libre elección y adopción como instrumento literario exclusivo de una lengua tan santa y tan española como la que más, con el estigma de un delito de lesa patria? (*Crítica literaria* I, 186).

trobam, doncs, en primer rengle a les reunions poètiques que es feien a can Colom a la primera postguerra i a l'*Acadèmia de la Congregació Mariana* orientada pel pare Nadal i el pare Batllori, col·labora en opuscles més o menys clandestins en català -i, a partir del 1945, en llibres autoritzats encara amb restriccions- i intervé una mica a tot arreu, considerat a la mort de Miquel Ferrà com el crític i poeta més representatiu de l'*Escola Mallorquina*, fins al punt que féu alguna conferència polèmica i escriví alguns articles discutits defensant aquesta *Escola* contra els nous corrents estètics que s'introduïren a Mallorca a partir dels anys cinquanta.⁸² Així i tot, no deixà mai d'ésser un home de consens i formà part de la comissió patrocinadora del *Diccionari català-valencià-balear*, creada el 1949 per promoure'n la represa, fou soci fundador i vocal de la primera junta directiva de l'*Obra Cultural Balear* (1962), i promogué la *Secció literària Joan Alcover* (1953) al *Círculo Mallorquí*, de la qual fou secretari Josep M. Llompart de la Peña.⁸³

Joan Pons tenia fama d'escriure poc i de no acabar mai les coses. És veritat que no publicà mai cap llibre pròpiament dit, si exceptuam l'edició del *Cartulari de Poblet*, feta per encàrrec d'Eduard Toda mentre era a l'*Arxiu d'Hisenda* de Tarragona i apareguda durant la guerra a Barcelona (Institut d'Estudis Catalans, 1938), simple transcripció, sense introducció ni notes, amb un índex cronològic de documents i un índex onomàstic que no degueren ésser redactats per Pons, com tampoc no ho fou la breu nota inicial, en la qual consta que el *Cartulari* era publicat a iniciativa del senyor Eduard Toda i que era destinat a aparèixer en ocasió de commemorar-se el centenari de la destrucció del monestir de Poblet (1835).⁸⁴ En canvi, en morir Joan Pons deixà un bon nombre de projectes importants a mig fer, com la *Bibliografia crítica de viatges a Mallorca i Balears*, que inicià a Escornalbou durant els caps de setmana, aprofitant l'enorme quantitat de llibres de viatges recollits per Eduard Toda;⁸⁵ com l'edició i l'estudi dels catàlegs de biblioteques medievals de Mallorca, que s'havia proposat de tirar endavant en col·laboració amb J. N. Hillgarth, el qual finalment va dur a bon port tot sol els dos impressionants volums de *Readers and books in Majorca 1229-1550* (Paris 1991); com la gran biografia que s'havia proposat fer de Joan Alcover, per a la qual va comptar amb l'epistolari i amb la documentació que li havia deixat Pau Alcover, o com altres treballs en curs sobre el seu avi Josep Lluís Pons i Gallarza, sobre Miquel dels Sants Oliver, sobre Maria-Antònia Salvà o sobre Joan Rosselló de Son Fortesa.⁸⁶

Així i tot, no és ni poc ni molt cert que Pons fos un escriptor escàs. El seu esperit universal, que abastava des de l'art fins a la història econòmica, passant per la poesia, la traducció, la crítica literària, el comentari polític o la crònica d'actualitat, el dugué a una

82 Vegeu els meus llibres *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra* i *Els mallorquins i la llengua autòctona*, 2ª edició, índex de noms s. v. Pons i Marquès, Joan; GAYÀ, *Històries i memòries*, índex de noms; Jaume VIDAL ALCOVER, *Estudis de literatura catalana contemporània* (Barcelona [1993]), 58, 141, 146, 184, 186, i els diversos volums d'obres completes de Joan Pons, que només recullen una part de la seva producció.

83 Cf. MOLL, *Els altres quaranta anys*, índex de noms, i Miquel FULLANA, *Els deu primers anys de l'Obra Cultural Balear* ([Palma de Mallorca 1991]), índex de noms. Sobre la Secció literària Joan Alcover, vegeu la tesi doctoral de Margalida PONS, *Els poetes insulars de postguerra* (Universitat de Barcelona, 1993).

84 Cal tenir present que el nom de Joan Pons només figura al *Cartulari* al final d'aquesta nota inicial. No crec que sigui degut a cap conseqüència de la guerra civil, com és costum de dir, sinó fruit de l'origen del llibre, un encàrrec de Toda, restaurador de Poblet i senyor d'Escornalbou.

85 Guillem COLOM, *Joan Pons i Marquès*, 7; Miquel BATLLORI, pròleg a PONS, *Història i política*, XIV.

86 Francesc de B. MOLL, *Joan Pons: l'home i l'obra*, IX.

gran dispersió temàtica i cronològica, i aquesta mateixa dispersió dificulta el coneixement de tota la seva producció, escampada per diaris i revistes, en opuscles o llibres col·lectius, en conferències no publicades, o inèdita fins que els seus amics en recolliren una bona part als cinc volums de les seves obres pòstumes aparegudes a l'Editorial Moll entre el 1975 i el 1978. Al primer d'aquests volums, *Brins a l'oratge. Versos d'abans d'ahir*, Pons se'ns revela com un poeta d'una fina sensibilitat i com un humorista profund, que té com a nota distintiva -ho posava en relleu Josep M. Llompart- el *senyoriu*, l'elegància, bé que la seva poesia no és *del tot pulcra ni del tot elegant* ni "del tot equilibrada. Als dos dedicats a *Crítica literària*, trobam els eixos dels seus interessos: Ramon Llull, l'*Escola Mallorquina* -sobretot Costa i Llobera i Joan Alcover-, agudes semblances -sovint necrologies- i pròlegs que no acostumen a ésser mai de circumstàncies. *Història i política* i *Art i cultura*, finalment, recullen, d'una banda, articles erudits i minuciosos sobre temes mallorquins, i de l'altra les cròniques de l'*Almanac de les Lletres* o de la *Revista de Catalunya* o l'opuscle inèdit *En torno a un manifiesto* a què ja he fet al·lusió moltes vegades.⁸⁷

Pons mateix era ben conscient de la seva *dispersió intel·lectual*. El 1964, en fer a Felanitx la semblança de Joan Estelrich, recordava que Josep Pla havia escrit un *Homenot* titulat precisament *Joan Estelrich o la dispersió*, i comentava: *Aquesta dispersió és innegable. La delaten ja els llibres de la seva biblioteca. Però ¿qui no ha hagut de dispersar-se, en un país on tantes coses estan sempre per fer, i hi ha tants de racons buits, o plens de pols, en les golfes de la cultura? L'Estelrich mateix havia de patir-ne personalment, i pensar-hi més de dues vegades, en la fatalitat d'aquesta dispersió.*⁸⁸

D'altra banda -continuava Pons fent una reflexió que sembla autobiogràfica-el problema de la *dispersió intel·lectual* enllaça amb la *qüestió dels intel·lectuals i la política* i, més enllà encara, amb les relacions entre pensament i acció. Un home de lletres i d'esperit a Catalunya -ens dirà- no pot romandre indiferent a la lluita política; no hi pot romandre enlloc, però aquí menys que enlloc. I sobre la *qüestió pensament i acció* -en el fons la suscitada per Benda en 'La trahison des clercs', sostenint que l'intel·lectual perd eficàcia i prestigi i no serveix la idea pura, del moment que es lliura a l'acció pública- ell, l'Estelrich, pensant que Benda no havia comprès que aquesta projecció de l'home de pensament dins la barreja civil era una necessitat imposada per una nova concepció dels deures de la idea, tant com per la necessitat d'afirmar en major grau la pròpia independència de pensament, aplicant-ho i actuant-lo personalment, sintetitza el seu pensar en aquestes belles paraules: *Moralment, tot home de creences ha de recercar, per l'imperatiu de la pròpia convicció, l'acord, de cara a si mateix, entre el pensament i l'acció; l'acord, de cara a la realitat, entre la vida de l'esperit i el determinisme de les coses; l'acord, de cara al món, entre l'autonomia individual i l'organització social; l'acord, en el pla cristià, entre un disseny de caritat i un ordre de justícia. La nostra tradició i la nostra modernitat ens prevenen cautament sobre la il·lusió idealista. La tradició romana i cristiana ens vincla a reconèixer la superioritat de l'amor i de l'acció sobre la teoria. L'experiència de tots els temps, accentuada per l'experiència, tangible, quotidiana, del nostre món modern, ens adverteix la irreductible originalitat de la pràctica. La personalitat és menys un do de naixença que un resultat obtingut a cops de martell,*

87 Vegeu el meu article ja citat *Joan Pons i Marquès, català de Mallorca*.
88 Joan PONS: *Història i política*, 141.

*sobre l'enclusa de les pròpies obres. La personalitat és inseparable de les obres. Per elles, es palesa, es plasma, s'assegura.*⁸⁹

Com Estelrich, Joan Pons veié desfets els seus ideals i trencada la seva vida a causa de la guerra civil. Ell mateix, com Miquel Ferrà, ho confessava en un sonet del 1938, dedicat a Antoni Mulet:

*Quan tantes esperances han fallat
i tantes enyorances són marcides,
i tots els vents s'entrecoren al costat
de la derrota de les nostres vides...*⁹⁰

Però, com Ferrà i com tants altres dels seus companys, Pons no volgué canviar de camisa ni renegar les seves conviccions. Ho expressà també per escrit, en uns versos *Per l'àlbum del Gaiter del Llobregat* (1944):

Ai, Gaiter del Llobregat,
¿d'on ens surt ta veu llunyana?
Ni cent anys no han esvaït
el neguit que ens encomana.

Si abateren vents de mal
l'arbre vell, antic de branques,
l'arrel, colgada, manté
l'enyorament del paisatge.

Fa companyia an els morts,
mes no és morta, no; fermaça
de la dolor dels vivents,
obscures promeses guarda.

Qui és fidel i arrisca el cor
no fuig si es perd la batalla:
una dama i un amor,
una fe i una mortalla.⁹¹

Als cent anys del seu naixement, als gairebé vint-i-cinc anys de la seva mort, Joan Pons i Marquès continua essent una gran figura de la cultura de Mallorca, i estic segur que aquesta figura encara creixerà quan sigui possible d'estudiar amb calma el seu arxiu i de publicar tota la seva producció dispersa o inèdita. I quedarà sobretot la seva empremta d'home bo, d'home de diàleg i d'home d'acció, ferm i tenaç en les conviccions però mal-leable i sempre disposat a la col·laboració i a la discussió. Com ell mateix escrivia amb motiu del comiat de Mallorca de Manuel Sanchis Guarnier, precisament el qui havia esperonat les inquietuds literàries dels aleshores joves escriptors de la generació dels anys

89 Joan Pons: *Història i política*, 141-142.

90 Joan Pons: *Brins a l'oratge*, 39.

91 Joan Pons: *Brins a l'oratge*, 40.

cinquanta.

*Hi ha els qui se'n van i no tornen;
hi ha els qui arriben i no hi són;
estrangers arreu del món,
que el seu pa, només, enfornen.*

*Hi ha els bons, aquells que se'n duen
quelcom tot arreu del món:
i els millors: aquells que ens deixen,
en partir, part del que són.⁹²*

RESUM

Text de la conferència pronunciada amb motiu del centenari de la naixença de Joan Pons i Marqués (1894-1971) en la qual l'autor glossà la figura emblemàtica de Pons i Marqués com a polític i literat, sens deixar de banda la seva activitat pregonada al front de la Societat Arqueològica i el paper fonamental que desenrotllà en el camp de la defensa del Patrimoni Artístic de la nostra terra, on va tenir una actuació ferma i segura en una època en què tal defensa era quasi bé impossible.

ABSTRACT

Text of the lecture delivered on the occasion of the centenary of Joan Pons i Marqués' birthday (1894) in which the writer commented on the emblematic figure of Pons i Marqués as a political and literary man, without forgetting his intensive activity at the head of the Archeological Society and the essential role he played in the domain of vindication of the Artistical Heritage of our country, where he displayed a firm and secure activity in an epoch in which vindications were almost impossible.